

CONSIDERAȚIUNI PRIVIND RAPORTAREA METAFIZICII ȘI ETICII LUI HUME ȘI KANT LA EXPERIENȚA CONCRETĂ

EMANUEL FLORESCU

Doctorand, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

Considerations on the Relationship of Hume’s and Kant’s Metaphysics and Ethics with the Concrete Experience. David Hume and Immanuel Kant are two of the most representative exponents of modern philosophy and the European Enlightenment of the 18th century. Their multilateral philosophical research approached the fields of metaphysics and ethics. Their metaphysical visions contain ideational and finalist similarities, even if the Humean one is marked by scepticism and the Kantian one is influenced by idealism. Instead, their ethical conceptions, which start from different premises, are situated in antithetical positions. Hume bases his ethics on the pre-eminence of feelings and passions over reason, while Kant builds his ethical project on the value of reason to the detriment of feelings. The question that arises is to what extent their metaphysical and ethical conceptions can actually be applied to a concrete and diverse human experience. The suggested hypothesis is that their degree of applicability, relevance, or usefulness in particular cases of concrete human experience is relatively small. The conclusion is that the objections and criticisms made about their metaphysical and ethical views support this hypothesis.

Keywords: Hume, Kant, metaphysics, ethics, conception, relevance, human experience

INTRODUCERE

În istoria filosofiei, secolul XVIII este marcat de o adevărată revoluție a rațiunii, care a contestat supremația valorilor morale ale metafizicii tradiționale sau dogmelor religioase și a propus o abordare cu tentă antireligioasă bazată pe metode științifice. Secolul XVIII reprezintă astfel apogeul filosofiei moderne și cadrul istoric al curentului iluminist. David Hume (1711–1776) și Immanuel Kant (1724–1804) sunt doi dintre cei mai exponențiali reprezentanți ai filosofiei moderne și al iluminismului european din secolul XVIII. Ambii au adus o contribuție majoră la dezvoltarea gândirii critice în spațiul european și la consacrarea filosofiei în paradigma ei modernă influențată de progresul științific. Și ambii au urmărit să aplice o metodologie științifică investigației lor filosofice multilaterale, care a cuprins cu predilecție și sfera metafizicii sau domeniul eticii. Între viziunile lor metafizice există destule similitudini ideatice și concludive, în schimb viziunile lor etice, care pleacă de la premise diferite, se situează pe poziții antitetice.

Unii autori îi percep pe cei doi gânditori moderni ca pe o pereche filosofică ce a suprimat edificiul secular al metafizicii occidentale¹. Hume a fost cel care a demonstrat fragilitatea conceptuală a acestui edificiu și i-a clătinat puternic fundamentul rațional, în timp ce Kant a demolat realmente construcția metafizicii tradiționale cu caracter dogmatic². Kant însuși a recunoscut că Hume a fost precursorul care l-a trezit din somnul dogmatic³, dar considerația lui pentru filosoful scoțian nu l-a împiedicat să susțină că concluzia pesimistă a acestuia era una greșită⁴ și că scepticismul metafizic cu care s-a resemnat nu era soluția adecvată la această problemă⁵. Viziunea metafizică a gânditorului german este mai nuanțată decât cea a omologului său scoțian și se încadrează în curentul idealismului modern.

Obiectivul acestui studiu este să ofere un răspuns plauzibil la întrebarea în ce măsură se pot aplica efectiv concepțiile metafizice și etice ale celor doi filosofi la experiența umană concretă și diversă. Sau, într-o altă formulare, dar cu același substrat pragmatic, cât de funcțională, relevantă sau eficientă se dovedește viziunea lor filosofică în cazurile variate ale experienței umane cotidiene? Criticile aduse viziunilor lor metafizice și etice le impută o insuficiență epistemologică și o inadecvare metodologică, care admit ipoteza că gradul lor de relevanță sau utilitate în aplicarea concretă la experiența umană este unul destul de mic. Pentru a verifica această ipoteză, se impune o prezentare succintă, dar sistematică a concepțiilor și pozițiilor lor din sferele metafizicii și eticii împreună cu criticile ce le sunt aduse.

IRELEVANȚA SCEPTICISMULUI METAFIZIC AL LUI HUME

Metafizica este una din temele predilecte ale lui David Hume. Adept al empirismului ca explicație epistemologică, el a limitat metafizica la acele teorii care depășesc sfera senzațiilor omului și a experienței lui directe. Din această perspectivă empiristă, a criticat orice metafizică bazată pe rațiune sau revelație, pe care a desemnat-o ca fiind falsă⁶. În opinia lui, pentru ca o metafizică să fie adevărată ar trebui să întrunească o serie de criterii, care o reduc de fapt la aspectele specifice empirismului filosofic (corespondența cu faptele, rolul experienței, posibilitatea verificabilității empirice, raportarea la observație și experiment). Unul dintre criteriile acesteia era chiar faptul de-a fi caracterizată de un scepticism moderat⁷. Întreaga interpretare humeană asupra metafizicii, indiferent de delimitarea ei

¹ Joan Solé, *Kant: revoluția copernicană în filosofie*, București, Editura Litera, 2020, pp. 9–13.

² *Ibidem*, p. 80.

³ Immanuel Kant, *Prolegomene*, ed. a IV-a, traducere de Mircea Flonta și Thomas Kleininger, București, Editura Humanitas, 2014, p. 69.

⁴ *Ibidem*, p. 67.

⁵ *Ibidem*, p. 72.

⁶ David Hume, *Dialoguri asupra religiei naturale*, traducere de Alexandru Anghel, București, Editura Herald, 2015, pp. 13, 14.

⁷ *Ibidem*, pp. 14, 16.

formală, denotă o poziție eminentemente sceptică pe care filosoful și-a asumat-o conștient⁸.

Poziția sceptică a lui Hume față de metafizică, care înseamnă pur și simplu suspendarea judecății cu privire la teoriile sau scenariile care depășesc sfera experienței umane directe, i-a determinat pe unii autori să concluzioneze că acesta a făcut ca metafizica să devină imposibilă⁹. Argumentul este că postulatele metafizice nu pot fi demonstrate empiric, recte prin intermediul observației ori experimentului. Dintre aceste postulate metafizice fac parte și afirmațiile sau credințele religioase referitoare la existența vreunei divinități transcendente ori puteri supranaturale. Or, în logica acestei argumentări sceptice, s-a conchis că gânditorul britanic a dovedit, înaintea lui Nietzsche, moartea lui Dumnezeu¹⁰.

Viziunea lui Hume asupra religiei distinge două tipuri de credințe: credințele raționale, la care se poate ajunge prin evaluarea unor dovezi oferite de simțuri și de rațiune, și credințele naturale, la care nu se ajunge în urma unei analize raționale conștiente, ci mai curând într-un mod instinctiv. Credințele naturale sunt universale și pot fi exemplificate prin convingerea firească în existența propriei identități, a succesiunii cauzale sau a lumii exterioare. Unele dintre ele pot fi eronate, dar sunt totuși indispensabile ca presupoziii logice de natură epistemologică sau comportamentală. Prin urmare, ele sunt nonraționale și au o justificare aparentă sau cel mult una simplistă. Hume nu încadrează credințele religioase în categoria celor naturale, pentru că acestea sunt iraționale și nu sunt universale¹¹. El respinge argumentele filosofice clasice ale existenței lui Dumnezeu (argumentul proiectului, cel cosmologic ori cel ontologic) și contracarează prin argumentul moralității sau dilema lui Euthyphron din opera lui Platon (unele lucruri sunt morale prin natura lor sau sunt morale pentru că divinitatea le consideră ca atare?) și argumentul existenței răului sau dilema lui Epicur (dacă divinitatea este bună și omnipotentă, de ce mai există răul în lume sau cum se împacă prezența răului cu existența unei divinități perfecte?)¹².

Tot în domeniul religiei, Hume operează o distincție importantă între problema adevărului religiei și problema cauzei religiei, care îi trasează două direcții diferite de cercetare: una vizează posibilitatea întemeierii religiei pe rațiune, iar cealaltă urmărește să determine care este originea religiei în natura umană. Concluzia lui este că credința religioasă nu izvorăște dintr-un instinct originar sau dintr-o impresie primară a naturii, deci nu este naturală și nici necesară sau universală. Ea se originează în anumite reacții psihologice ale omului la mediul înconjurător și-n special în reacția de frică față de fenomenele neînțelese ale naturii, față de moarte sau de necunoscut. Reacțiile de teamă față de asemenea fenomene

⁸ *Ibidem*, p. 142.

⁹ Gerardo Lopez Sastre, *Hume. Când știi că ești sceptic*, traducere de Bianca Popescu, București, Editura Litera, 2021, p. 9.

¹⁰ *Ibidem*, p. 11.

¹¹ David Hume, *op. cit.*, pp. 10, 11.

¹² *Ibidem*, pp. 17, 18.

inexplicabile și de speranță într-o viață viitoare într-o lume mai bună l-au dus pe om la credința irațională în puteri invizibile, inteligente și supranaturale. Este un proces generat de la nivelul pasiunilor și-al sentimentelor la cel al rațiunii, deci unul exclusiv uman. De aceea și religia cu toate dogmele ei teologice, exigențele ei morale și implicațiile ei emoționale este una efectiv umană și nu transcendentă¹³. Hume rămâne sceptic față de adevărurile postulate de religia revelată, întrucât acestea nu pot fi demonstrate prin resursele empirice disponibile omului. Se cuvine însă subliniat aspectul că explicația lui asupra originii religiei este una pur teoretică¹⁴, ce poate fi coroborat de faptul că el nu folosește date empirice pentru a-și susține afirmațiile cu caracter metafizic¹⁵.

Scepticismul său din domeniul metafizic a fost criticat constant de-a lungul timpului, atât de unii dintre contemporanii săi sau de Kant, cât și de numeroși autori mai recenți. Se obiectează că scepticismul său ajunge în unele cazuri la relativism absolut și chiar la nihilism. Ceea ce nu satisface în gândirea sa este reduționismul excesiv prin care Hume, pornind de la un tipar epistemologic pasiv, restrânge cunoașterea lumii la un punct de vedere subiectiv ce anulează orice pretenție de obiectivitate¹⁶. Din punct de vedere metodologic, scepticismul său este efectiv irelevant, pentru că doar se îndoiește de orice aspect metafizic fără a infirma însă ceea ce contestă. Nihilismul rezultat din scepticism este nesatisfăcător ca soluție filosofică, deci concepțiile metafizice ale omului și experiența lui religioasă veritabilă, universală, milenară și incontestabilă nu pot fi tratate pertinent printr-o abordare exclusiv sceptică, care doar ridică întrebări fără a oferi niciun răspuns plauzibil. Poziția sceptică nu poate fi aplicată la rigorile concrete și reale ale experienței umane diverse cu conotație metafizică sau de profil religios. Ea nu este suficientă nici pentru a explica teoretic această experiență complexă, nici pentru a o anula practic.

AMBIVALENȚA METAFIZICII IDEALISTE A LUI KANT

Recunoscându-l pe Hume ca precursorul ce l-a trezit din somnul dogmatic, Kant a dus considerațiile metafizice ale acestuia la implicațiile lor ultime, ajungând la concluzia că metafizica nu este posibilă drept cunoaștere științifică obiectivă a realităților suprasensibile¹⁷. De vreme ce cunoașterea se rezumă la experiența sensibilă în cadrul căreia avem doar intuiții sensibile în spațiu și timp, rezultă că nu putem avea intuiții intelectuale ale unor obiecte, ființe sau fenomene din afara acesteia. Spre deosebire de Hume, filosoful german nu a fost un adept al empirismului, deși admite că orice cunoaștere autentică începe cu experiența și cu

¹³ *Ibidem*, pp. 48–51.

¹⁴ *Ibidem*, p. 51.

¹⁵ *Ibidem*, p. 55.

¹⁶ Joan Solé, *op. cit.*, pp. 52, 53.

¹⁷ *Ibidem*, p. 76.

datele provenite din simțuri. Dar nu a fost niciun adept al raționalismului clasic, deși admite că mintea umană operează cu concepte a priori, care sunt deci independente de experiență și practic anterioare acestora. Contribuția lui inovatoare în domeniul epistemologic constă în argumentarea că o cunoaștere obiectivă înseamnă aplicarea corectă a conceptelor intelectului la intuițiile sensibilității. Nici percepția senzorială, nici intelectul singur nu pot genera în mod unilateral cunoaștere, ci numai intuiții oarbe fără concepte călăuzitoare sau concepte goale (abstracte) fără intuiții concrete. Concepția lui este că trebuie să se realizeze o sinteză între cele două viziuni epistemologice prin care se păstrează unele aspecte proprii ale acestora, dar se și adaugă ceva ce niciuna dintre ele nu are. Concepția kantiană combină într-un mod inedit raționalismul cu empirismul și le unește la un nivel superior al experienței umane.

Spre deosebire de înțelegerea lui Hume, experiența umană din accepțiunea lui Kant nu se limitează la expresia ei directă, ci este mult lărgită prin ideea aplicării conceptelor a priori ale intelectului la intuițiile a posteriori ale simțurilor. În această accepțiune sintetică, ființa umană rațională se raportează la experiență printr-o poziție activă și creatoare, nu doar una pasivă și receptivă¹⁸. Și, deși metafizica nu include sfera experienței directe sau palpabile, ea operează totuși prin intelect și rațiune, adică prin concepte și idei. În plus, metafizica se ocupă și de conceptele pure ale rațiunii inaccesibile experienței posibile, deci judecățile ei propriu-zise sunt toate sintetice și a priori. În opinia lui, scepticismul nu este un răspuns pertinent la întrebarea despre posibilitatea metafizicii, de aceea a considerat concluzia pesimistă a lui Hume drept una eronată¹⁹.

În comparație cu poziția humeană, viziunea metafizică kantiană este poate mai radicală, dar totodată mai nuanțată. Deși susține că în metafizică, ca știința speculativă a rațiunii pure, nu ne putem baza pe simțul comun, care este sinonim intelectului comun, Kant conferă metafizicii și semnificația de examinare a conștiinței *a priori*, adică aceea de criticism transcendent. Metafizica este atât o pseudoștiință, cât și o cunoaștere transcendentă în manieră idealistă prin care să descoperim cum și până în ce punct putem cunoaște. Pe de o parte, el recunoaște limitele intelectului și ale cunoașterii, pe de altă parte, se întreabă cum este posibilă totuși cunoașterea certă. Pe lângă cunoașterea certă din științele matematicii și fizicii, este oare posibilă o cunoaștere obiectivă și în domeniul metafizicii după aceleași criterii ca cele din științele newtoniene ale naturii (universalitatea și necesitatea)?

Abordarea lui critică nu a tranșat însă definitiv și irevocabil disputa epistemologică, iar căutările lui despre posibilitățile metafizicii ca știință a rațiunii speculative nu au oferit un răspuns fără echivoc, așa încât lumea academică este încă împărțită în concluzii antitetice. Dilema este întreținută și prin afirmații de genul că este absurd să credem că experiența noastră este singurul mod posibil de a cunoaște lucrurile sau că metafizica este sădită în noi de natura însăși, nu este

¹⁸ *Ibidem*, p. 71.

¹⁹ Immanuel Kant, *op. cit.*, pp. 83–90.

produsul unei alegeri arbitrare²⁰. În linia filosofică a idealismului platonice, metafizica lui face distincția ontologică între o lume a simțurilor, unde există numai fenomene schimbătoare și efemere, și o lume a intelectului, unde există numai numene (lucrurile în sine) arhetipale și imuabile²¹. Omul trăiește simultan în cele două lumi: ca ființă sensibilă se manifestă supus legilor necesare ale naturii în lumea simțurilor, iar ca ființă rațională se manifestă liber în lumea inteligibilă sau a intelectului²².

Prin ambivalența viziunii sale asupra metafizicii, prin trecerea conceptelor metafizice despre Dumnezeu, nemurirea sufletului sau libertate în sfera rațiunii practice (adică a eticii) și prin delimitarea existenței și a cunoașterii între lumea sensibilă (fenomenală) și cea inteligibilă (numenală), metafizica lui Kant se înscrie în tiparele idealismului filosofic și nu reușește să depășească sfera abstractului ce îl caracterizează. Deși nu este de natură sceptică, ca a omologului său scoțian, este totuși ambiguă în ceea ce privește răspunsurile concrete la întrebările metafizice ale experienței umane. Deci, relativ nesatisfăcătoare din punct de vedere epistemologic și pragmatic, de vreme ce „epistemologia sa continuă totuși tradiția care identifică fundamentele cunoașterii științifice cu presupusele ei surse.”²³

SUBIECTIVISMUL ȘI RELATIVISMUL ETICII LUI HUME

Dacă metafizica humeană este considerată în mod just drept una eminentemente sceptică, nu același lucru se poate afirma și despre etica humeană. Este aproape unanimă opinia care susține că filosoful britanic are o situație sceptică și distructivă în privința metafizicii și-a religiei, dar o situație constructivă sau pozitivă în privința eticii²⁴. Toată filosofia lui Hume este influențată de concepția sa naturalistă, dar și pozitivă asupra naturii umane, care reprezintă o contestare implicită a viziunii creștine tradiționale mai pesimiste, potrivit căreia, omul ar fi de fapt un amestec de rațiune divină și pasiune animală. Cu optimismul excesiv caracteristic iluminismului, David Hume consideră că pornirile naturale ale oamenilor sunt sănătoase și folositoare, și că moralitatea poate fi cel mai bine asigurată pe baza sentimentelor naturale și nealterate ale acestora²⁵.

Teoria humeană a moralei este bazată și centrată pe sentiment și pasiune. Sunt vizate sentimentele de iubire, prietenie sau bunăvoință ca expresii ale unei simpatii dezinteresate și înnăscute prin care oamenii își fac bine reciproc. Pasiunile umane sunt categorisite drept calme și violente. În consecință, conflictul moral nu

²⁰ *Ibidem*, pp. 192, 196.

²¹ Immanuel Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor*, traducere de Filotheia Bogoiu, Valentin Mureșan, Miki Ota, Radu Gabriel Pârvu, București, Editura Humanitas, 2007, pp. 102, 103.

²² *Ibidem*, pp. 104, 105.

²³ Ionel Bușe, *Filosofie. Note de curs*, Craiova, Editura Universitaria, 2012, p. 115.

²⁴ David Hume, *Cercetare asupra intelectului omenesc*, traducere de Mircea Flonta, Adrian-Paul Iliescu, Constanța Niță, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, p. 33.

²⁵ *Ibidem*, p. 39.

este o luptă internă între rațiunea de origine divină și pasiunile animalice ori sentimentele instinctive, după scenariul propus de teologia creștină, ci este mai curând o confruntare între pasiunile calme și cele violente ale naturii umane. Motivația pentru o acțiune anume implică un sentiment sau o pasiune. O acțiune este considerată morală dacă este determinată de sentimentele calme și agreabile. Sau dacă acțiunea este utilă și plăcută tuturor celor implicați în contextul ei concret.

Deși este perceput ca un reprezentant al iluminismului scoțian și european din secolul XVIII, David Hume se evidențiază ca unul atipic în viziunea sa filosofică. Spre deosebire de ceilalți iluminași europeni, el nu practică cultul rațiunii și nu situează rațiunea în centrul concepțiilor sale filosofice. El acordă preeminență sentimentului în detrimentul rațiunii și o subliniază cu pregnanță prin celebra sa sintagmă că rațiunea nu poate fi decât sclava pasiunilor. Această expresie radicală și controversată nu sugerează că în planul etic rațiunea nu are niciun rol sau niciun fel de implicare, ci doar că ea deține un rol secundar în raport cu sentimentul ori pasiunea. Sensul este că rațiunea singură nu poate produce o acțiune sau vreun act de voință, dacă nu atinge o înclinație naturală sau un sentiment. Rațiunea are rolul de a discerne, a calcula și a lua decizii în raport cu situațiile vieții și acțiunile etice, dar îndeplinește acest rol cu intenția de a satisface dorințele, afectele sau pasiunile umane. Rațiunea este și ea esențială în viața morală, indicând utilitatea ori necesitatea unei acțiuni sau unui scop, dar este totuși subordonată simțirilor și înclinațiilor naturale. Acționează întotdeauna în slujba sentimentelor și pasiunilor, pe care le aprobă sau dezaproabă teoretic, dar nu le poate împiedica practic. Ea nu are putere asupra voinței, așa cum au afectele. Este importantă, dar nu determinantă.

În concepția etică a lui Hume, omul este o ființă sensibilă, socială, activă și liberă. Libertatea este un atribut definitoriu al omului și se exprimă prin voința lui ce este determinată de unele motive și înclinații naturale. Voința este în fond o simplă impresie pe care omul o simte ca atare atunci când efectuează în mod conștient o mișcare a corpului sau când produce o trăire a spiritului său. Voința umană poate decide independent de constrângerile exterioare ei, dar nu și independent de orice motive posibile. Hume își fundamentează morală atât pe doctrina libertății, cât și pe cea a necesității, în funcție de specificul situației sau de alte aspecte contextuale relevante.

Filosoful scoțian împarte virtuțile morale în naturale și artificiale. El alcătuiește o listă a virtuților sau calităților morale care am vrea să ne fie atribuite de alții (dreptate, generozitate, loialitate, devotament, prietenie, prudență etc), chiar dacă le posedăm sau nu. Aceste virtuți stau la baza acțiunilor morale și pot fi clasificate după criteriul utilității (utile pentru ceilalți și pentru posesorul lor) și cel al plăcerii (imediat plăcute pentru ceilalți și pentru posesorul lor). El precizează că o acțiune, o faptă sau o stare este virtuoasă doar dacă indică o calitate de durată a sufletului, se manifestă în întregul comportament al individului și face parte din caracterul lui. Criteriile propuse de Hume pentru a determina moralitatea virtuților și a acțiunilor umane nu fac însă față unei critici profunde aplicată concretului, așa cum semnaleză

unii autori²⁶. În realitate, nu ceea ce este util și plăcut determină ce este moral, ci morala noastră determină ce este util și plăcut. În funcție de educația morală primită și de virtuțile posedate, anumite lucruri ni se par utile și plăcute sau inutile și dezagreabile.

În plus, a considera moral ceea ce este util și plăcut fiecărui individ în raport cu sine sau cu alții exprimă o poziție pur subiectivă ce duce la relativism etic. Această obiecție o formulează și José Ortega y Gasset când critică poziția lui Hume, potrivit căreia valorile morale ar fi de fapt doar simple percepții sentimentale subiective. Acest subiectivism, ce se îndreaptă către un relativism pur, denotă în fond incapacitatea de a cunoaște obiectiv valorile și poate duce chiar la o poziționare efectiv sceptică în raport cu etica²⁷. În asemenea scenarii, morala este privată de caracterul obiectivității și de cerința universalității, chiar dacă universalitatea nu presupune neapărat o uniformitate a idealurilor, manifestărilor sau normelor concrete. Prin urmare, deși teoria morală humeană nu este sceptică, ci una pozitivă și constructivă, se poate concluziona că ea nu își justifică optimismul scontat sau pretins. Când se urmărește aplicarea criteriilor ei la situațiile concrete de natură etică, acestea se dovedesc prea generale, largi și ambigue, de-a dreptul insuficiente și nesatisfăcătoare. Nu pot rezolva dilema dacă ceva este plăcut sau util, și de aceea este moral, sau dacă este moral, și de aceea este plăcut sau util. Exact ca în dilema lui Euthyphron din opera lui Platon!

RIGIDITATEA ETICII ABSTRACTE A LUI KANT

Dacă în epistemologie și metafizică Immanuel Kant propune o sinteză între raționalism și empirism, ce îi situează viziunea în paradigma unui idealism transcendent, în etică filosoful german este în mod explicit, categoric și exclusiv raționalist. El critică în mod repetat și ferm filosofia empiristă a moralei²⁸, susținând că principiile empirice nu sunt niciodată capabile să întemeieze legi morale²⁹. În aceeași linie critică, respinge naturalismul empirist al lui Hume, care pune omul pe același plan cu animalele³⁰, și contestă pretinsul rol pozitiv pe care l-ar avea pasiunile în etică, argumentând că acesta nu poate fi decât unul perturbator³¹. Așadar, spre deosebire de gânditorul scoțian, Kant respinge posibilitatea fundamentării moralei pe principii empirice și nu acordă niciun rol pozitiv sentimentului în sfera eticii.

²⁶ Gerardo Lopez Sastre, *op. cit.*, pp. 92–95.

²⁷ Carlos Javier Gonzalez Serrano, *José Ortega y Gasset: gândind circumstanța*, traducere de Daniel D. Marin, București, Editura Litera, 2021, p. 49.

²⁸ Immanuel Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor*, pp. 47–51.

²⁹ *Ibidem*, p. 91.

³⁰ *Ibidem*, p. 193.

³¹ *Ibidem*, p. 284.

Morala kantiană este una raționalistă, formală și sistematică. Premisa pe care este construit întregul ei eșafodaj ideatic reprezintă teza conform căreia „toate conceptele morale își au sediul și originea în mod cu totul a priori în rațiune”³², fie ea de natura comună umană, fie de o altă speculativă, dar potențială natură. Rațiunea pe care o desemnează ca sursă a moralității este facultatea care definește orice ființă rațională reală sau ipotetică, deci nu numai omul, ci orice posibilă entitate non-umană care posedă acest atribut ontologic. Această importantă precizare plasează din start etica lui într-o sferă de acțiune mult mai largă decât cea empiristă în general și cea humeană în particular. Și sugerează că morala kantiană, deși este centrată pe om, nu este totuși una atee, de vreme ce ea admite ca arhetip virtual o divinitate cu o voință morală perfectă sau sfântă³³.

În viziunea etică a lui Kant, adevărata menire a rațiunii trebuie să fie aceea de a genera o voință bună în sine. O voință bună, care este bună nu prin realizările înfăptuite sau prin scopurile urmărite, ci numai prin actul volitiv specific naturii sale, este unicul bine intrinsec, incontestabil și dezirabil care poate fi gândit în lumea vizibilă și invizibilă³⁴. Kant postulează autonomia voinței, prin care aceasta își este sieși lege, ca principiu suprem al moralității și asertează că moralitatea este relația acțiunilor cu autonomia voinței. Principiul autonomiei voinței constituie temeiul demnității naturii umane sau a oricărei ființe raționale și se opune celui al heteronomiei, ce reprezintă sursa tuturor principiilor false ale moralității. Dependența unei voințe care nu este absolut bună de principiul autonomiei este numită obligație, iar necesitatea obiectivă a acțiunii săvârșite din obligație este numită datorie³⁵.

Omul ca ființă rațională și cu voință proprie există ca scop în sine și nu trebuie tratat niciodată doar ca mijloc pentru scopurile, interesele sau plăcerile altor voințe³⁶. Acest imperativ etic al umanității vizează demnitatea umană, care derivă din valoarea intrinsecă a omului. Omul trebuie respectat în virtutea faptului că este om, adică o persoană autonomă. Din perspectiva metafizicii kantiene, omul trăiește simultan în lumea simțurilor și în lumea intelectului. În lumea naturală sensibilă, el este o ființă supusă domeniului cauzalității și legii necesității, dar în lumea ideală inteligibilă, el este o ființă liberă ce își poate exercita simțul moralității. În lumea fenomenală este eul empiric ce se manifestă ca fenomen, în timp ce în lumea numenală este eul transcendent, ce se manifestă ca numen în sfera libertății și a conștiinței morale. În calitate de numen, omul este activ, liber și responsabil de propriile decizii față de legile pe care și le stabilește singur. Această libertate din sfera numenală nu poate fi cunoscută sau explicată teoretic³⁷, dar reprezintă condiția indispensabilă pentru simțul moralității și exercitarea lui necesară. Ea trebuie

³² *Ibidem*, p. 52.

³³ *Ibidem*, pp. 193, 194.

³⁴ *Ibidem*, pp. 29–33.

³⁵ *Ibidem*, pp. 88–90.

³⁶ *Ibidem*, pp. 74, 75.

³⁷ *Ibidem*, pp. 112–115.

presupusă ca proprietate a voinței tuturor ființelor raționale³⁸ și definește capacitatea acestora de a se lăsa călăuzite de propria rațiune. Tot prin prisma metafizicii kantiene, libertatea reprezintă un postulat al rațiunii practice, recte al eticii, alături de ideea nemuririi sufletului sau conceptul de Dumnezeu. Cele trei postulate ale eticii nu pot fi demonstrate teoretic, dar trebuie admise din rațiuni practice³⁹.

Morala kantiană este o etică a datoriei în sensul că o acțiune este considerată morală doar dacă este efectuată numai din datorie, adică din respect față de legea autoimpusă. Dacă este efectuată în vederea obținerii unor scopuri, pentru evitarea unor consecințe, din anumite interese sau sentimente, acțiunea nu este considerată una morală. Etica propusă de gânditorul prusac nu este una teleologică, nici utilitaristă, consecvențialistă ori emotivistă, ci una a intenției pure⁴⁰. Ea nu vizează obținerea fericirii, a mântuirii sufletului, a vreunui bine colectiv sau interes personal, ci doar manifestarea ca atare a voinței bune (conștiinței morale) specifice ființelor raționale. Așa cum semnaleză unii autori, Kant vrea să elibereze sfera morală de sub tutela înclinațiilor naturale și de necesitatea unor justificări finaliste sau utilitariste ale ei⁴¹. El subliniază respectarea din convingere a datoriei, ca act subiectiv, dar liber asumat. Or, datoria făcută în virtutea sentimentului, idee promovată de etica humeană, ar fi pur instinctivă și absolut întâmplătoare, fără niște principii etice veritabile⁴².

Legea morală nu este însă compatibilă cu natura umană sensibilă și imperfectă, așa că ea trebuie impusă voinței umane prin intermediul imperativelor categorice. Spre deosebire de cele ipotetice, care reprezintă doar mijloace normative pentru obținerea unor scopuri dezirabile, imperativelor categorice sunt scopuri normative necondiționate și obligatorii. Pentru ființele raționale, imperativelor morale se prezintă sub forma unor propoziții sintetice a priori și cer a se acționa după niște maxime care pot deveni legi universale. „Să nu furi” este un imperativ categoric universal, care trebuie respectat indiferent de orice condiții, contexte, implicații sau sentimente. Universalitatea legii morale este o altă caracteristică a eticii kantiene prin care se deosebește de cea humeană, ce nu poate depăși stadiul relativismului.

O obiecție adusă eticii kantiene este faptul că se bazează pe o rațiune absolutistă sau că se sprijină pe o *petitio principii* potrivit căreia voința numenală, fiind în mod tautologic considerată bună, n-ar putea să prescrie decât binele⁴³. O altă obiecție la adresa eticii kantiene este că, din cauza caracterului ei formal și rigid, propune un criteriu prea abstract pentru a evalua morala, dar nu oferă un

³⁸ *Ibidem*, p. 98.

³⁹ Claudiu Baciu, „Metafizică teoretică și metafizică practică la Kant”, în *Revista de Filosofie*, LXVIII, 1, București, Editura Academiei Române, 2021, p. 10.

⁴⁰ Immanuel Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor*, p. 233.

⁴¹ Adriana Neacșu, „Teoria virtuții la Kant. Între etica virtuții și etica acțiunii corecte”, în Niculae Mătășaru (coord.), *Actualitatea filosofiei lui Immanuel Kant*, Craiova, Editura Aius, 2007, pp. 193, 194.

⁴² *Ibidem*, p. 185.

⁴³ Ionel Bușe, *op. cit.*, p. 140.

conținut concret de norme particulare. Cu toată complexitatea și sistematizarea ei, nu reușește să deducă precepte normative specifice pentru conduita umană cotidiană⁴⁴. Jean Paul Sartre respinge ideea că morala ar consta în formularea unor maxime abstracte, care ar fi general valabile independent de specificul situațiilor. El contestă universalitatea moralei și dezavuează ideea de morală comunitară, susținând că nu se poate vorbi de principii etice universale. În planul etic se impune doar dimensiunea solitară a existentului uman, ce se raportează implicit la particularitățile situațiilor din viața lui⁴⁵.

Nicio teorie morală care ignoră modul particular de existență al persoanelor sau modul specific al situațiilor din viața lor nu poate fi una satisfăcătoare. De exemplu, morala kantiană nu oferă nicio soluție în cazul concret al unui tânăr, care se confruntă cu dilema etică de a alege între datoria față de țară (fie să se înroleze pe front pentru apărarea patriei) și datoria față de mamă (fie să rămână acasă pentru a-și îngriji mama singură, bătrână și bolnavă). Alte obiecții vizează întrebarea legitimă dacă morala poate fi totuși aplicată efectiv fără orice implicare afectivă sau interese subiective, așa cum pretinde viziunea etică a profesorului universitar de la Universitatea din Königsberg. Astfel de critici și obiecții semnalează faptul că etica kantiană, în ciuda măreției ei metafizice, a sistematizării ei coerente și a pretențiilor de universalitate ori valabilitate, nu este foarte relevantă și eficientă în cazurile particulare ale experienței umane. Ea nu poate fi aplicată în multe asemenea cazuri, pentru că este prea abstractă, și deci inadecvată, în raport cu specificul lor concret.

CONCLUZII

În secolul XVIII s-a produs o turnură importantă în gândirea filosofică europeană. Sub impulsul iluminismului ce glorifica rațiunea, s-a trecut la o contestare tot mai puternică a metafizicii tradiționale și la o subminare tot mai constantă a dogmelor religioase specifice spațiului european. David Hume și Immanuel Kant au fost doi dintre promotorii acestei revoluții filosofice, ce s-au consacrat printr-un spirit critic și printr-o gândire originală. Ei au avut o implicare majoră în polemica metafizică a vremii, unde au contribuit decisiv la suprimarea metafizicii dogmatice și au elaborat viziuni etice proprii pe care le-au propus ca substitut la morala creștină tradițională.

Hume a combătut metafizica speculativă și religia creștină printr-o poziționare exclusiv sceptică cu intenții distructive, în timp ce în plan etic a manifestat o abordare mai optimistă în care a evidențiat rolul decisiv al sentimentelor în determinarea acțiunilor morale, plecând de la premisa pozitivă că înclinațiile umane naturale sunt

⁴⁴ Joan Solé, *op. cit.*, p. 92.

⁴⁵ José Luis Rodríguez García, *Sartre: minutatul orgoliu de-a fi liber*, traducere de Marina Loghin, București, Editura Litera, 2020, pp. 75, 76.

bune și relevante în sfera eticii. Deși adept al empirismului epistemologic, argumentele lui metafizice au fost preponderent teoretice, iar explicațiile lui etice au fost predilect psihologice, fără date empirice concrete, experimente științifice propriu-zise, dovezi concludente sau raționamente irefutabile. În fond, domeniile metafizicii și eticii sunt unele esențialmente teoretice și speculative, așa încât nu se pretează la argumente empirice sau experimentale și științifice. Un mare inconvenient în investigația filosofică a lui Hume l-a constituit incapacitatea lui de a distinge între aspectele logice și cele psihologice ale chestiunilor tratate și de a separa problemele de drept sau filosofice ale întemeierii cunoașterii de problemele de fapt sau empirice referitoare la operațiile psihice prin care se concretizează procesul cunoașterii⁴⁶. Empirismul lui radical raportat la metafizică și etică reprezintă un punct mort și îl duce într-o direcție de unde este imposibil să se meargă mai departe, așa cum se exprimă realist și B. Russell⁴⁷. Scepticismul metafizic sfârșește în renunțare sau resemnare, iar subiectivismul eticii sentimentale se înfundă într-un relativism inoperant și inacceptabil.

Kant a propus o metafizică mai nuanțată și idealistă prin intermediul unui criticism transcendent, prin care a încercat să determine limitele cunoașterii și posibilitatea întemeierii metafizicii ca știință după modelul matematicii și fizicii⁴⁸. Proiectul său metafizic complex și abstract nu reușește să ofere răspunsuri fără echivoc la toate întrebările pe care le ridică implicit, așa încât rămâne o construcție idealistă și teoretică cu o aplicabilitate redusă. Proiectul său moral este bazat pe autoritatea rațiunii legislative și este centrat pe necesitatea unei voințe bune, pe simțul insensibil al datoriei și pe obligativitatea îndeplinirii imperativelor categorice. Este unul ce pare sistematic și coerent din punct de vedere teoretic, dar se dovedește unul rigid, formal și abstract din punct de vedere practic. Are pretenții de universalitate, dar nu oferă soluții concrete la situațiile particulare cotidiene.

Analiza comparativă a celor două viziuni filosofice atestă că ambii gânditori au urmărit să distrugă edificiul dogmatic al metafizicii tradiționale, dar nu au negat posibilitatea unei metafizici adevărate, pe care Hume a raportat-o la criteriile empirice, iar Kant la cele două criterii ale științelor matematicii și fizicii, respectiv universalitatea și necesitatea. În acest sens, demersul lor filosofic este asemănător, cu precizarea că gânditorul german a mers mai departe decât omologul său scoțian și a elaborat un proiect metafizic complex, dar pur speculativ, care a rămas în istoria filosofiei sub numele de idealism transcendent. În planul etic, viziunile lor sunt nu doar diferite, ci efectiv antitetice. Dacă la Hume prevalează afectele, pasiunile și sentimentele în detrimentul rațiunii, Kant pune accentul pe rațiune și neagă orice rol pozitiv pasiunilor și sentimentelor. Dar ambii propun doar niște criterii generale, care arată cum se produce teoretic și cum se evaluează formal

⁴⁶ David Hume, *Cercetare asupra intelectului omenesc*, p. 23.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 25, 26.

⁴⁸ Marius Augustin Drăghici, „Kant on Metaphysics as Science”, în *Revue Roumaine de Philosophie*, 66, 2, București, Editura Academiei Române, 2022, p. 310.

morala, dar care nu desemnează practic ce este moral sau imoral, deci care nu stabilesc ori identifică aspecte etice concrete.

În concluzie, se poate afirma că criticile și obiecțiile formulate la adresa viziunilor metafizice și etice ale celor doi filosofi din secolul XVIII susțin ipoteza sugerată în introducerea acestui studiu, și anume, că respectivele viziuni filosofice au un grad mic de aplicabilitate, relevanță sau utilitate în cazurile particulare ale experienței umane concrete și diverse. Argumentul constă în faptul că ele sunt fie prea sceptice, subiective și relative, fie prea speculative, idealiste și abstracte, deci inadecvate ca metodă, ineficiente ca rezultat și nesatisfăcătoare ca soluție.

